

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF
EGYETEMI M. TANÁR.

VIII. ÉVFOLYAM.

1889. V. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL : IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

A «MAGYAR PHIL. SZEMLE» ÖT IVES FÜZETEKBEŒ, ÉVENTE HATSZOR JELENIK MEG.
ELŐFIZETÉSI ÁR EGÉSZ ÉVRE 5 FRT. E SZÁM ÁRA 1 FRT.

TARTALOM.

	Lap
1. Sociologia	321
2. Machiavelli Miklós politikája. <i>Domanóvszki</i> Endrétől	344

Értesítő.

Hugó Münsterberg: Beiträge zur experimentellen Psychologie. Ismerteti *Böhm* Károly 385. — Alfred Russel Wallace: Darwinism, on exposition of theory of natural selection 390. — A philosophiai folyóiratokból 392. — Bölcsészeti előadások a budapesti kir. tud. egyetemen az 1889—90. tanév első felében 393. — Az Akadémiából 394. A vallás- és közoktatási m. kir. minister 1890-iki költségvetéséből 394. — A philosophia világirodalma 395.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

SOCIOLOGIA.

Az első theologiai korszak, a fetizmus.

Az előbbieken* vázolt általánosságok után, melyekben a társadalom tudományos felfogásának alapelvei voltak vázolva, szükségessé vált történeti fejtegetésben bemutatnunk, hogy az elvek meg is állják helyöket. E nélkül még a jobb tehetségek sem látnák még ma be alapelveink arravalóságát.

Előzetesen annyit jegyzünk meg, hogy a történelmi próbát a legelőrehaladottabb népek fejlődéséből vesszük, mely a mai művelt nemzetek tényleges állapotát előidézte. Egyáltalán nem kívánjuk zavarni előadásunkat India és China stb. történeteivel, a mely országok és népek a mi fejlődésünkre semmi befolyással sem voltak. Akárhány tudományos előadásban vagy tankönyvben látjuk ugyanis példáját annak az eljárásnak, hogy a legkülönbözőbb s egymással semmi kölcsönhatásban sem álló országok és népek történetét egy kaptára húzzák, arra a kaptára, a melyet a theologus és metaphysikus gondolkodása magának előre kieszel s változatlan typusait átviszi a legellentétesb viszonyok közé. Nekik hiába világolt Bossuet szelleme.

Mi azt az útat követjük tehát, melyet az emberiség fejlődése legáltalánosb s legegatásabb mozzanataiban kijelöl. Mint többször kifejeztük, a legközönségesb tünemények képezik a tudomány leglényegesebb adatait. Különösen áll e megjegyzésünk a társadalom tudományára, melyben a kivételes s aprólékos eseteket, mint jelentékteleneket, egyelőre mellőzni szükséges. Hogy a mai politika philosophiája másként jár el, az csak azt bizonyítja, hogy még mindig gyermekkorát éli; azt a kort, melyet átélt a physika tudománya is, midőn kiváló figyelmét a rendkívüli esetekre, például a mennydör-

* Lásd a M. Phil. Szemle ez évi I—II. együttes füzetét.

gésre és a tűzhányókra, vagy az élettanban a szörnyszülöttekre irányozta. E megszokás kijavitása sehol sem oly szükséges, mint épen a társadalmi tudományok körében. Mi ember-, sőt országnevek említése nélkül irunk történetet, vagy legfőlebb gondolkodásunk menetének megvilágítására használjuk föl a példákat.

A társadalom dynamikájában tárgyalt okok beláttatták velünk, hogy az emberiség értelmi ébredése a theologiai iránynyal, ebben is a legtisztább fetisizmussal kezdődött, melynek az a jellemvonása, hogy az ember minden rajta kívül eső, természetes vagy mesterséges tárgyat a magáéhoz hasonló lélekkel bírónak fogott föl.

E jellemvonást akárhány philosoph azzal homályosított el, hogy az értelmi fejlődés megindulására ráfogta, hogy a polytheismussal kezdődött, vagyis azzal a hittel, mely az anyagtól különböző és független lényeket tételez föl, melyeknek aztán az anyagi tárgyak föltétlenül engedelmeskednek. Sőt még olyan philosoph is akadt, a ki a monotheismust vitatta az értelmi fejlődés kiinduló pontjának, mely őseredeti monotheismus később romlott volna meg polytheismussá, vagy fetisizmussá. Mind e tévedés ellentétben áll nem csupán az emberre s a társadalomra vonatkozó vizsgálódások összeségével, de az értelmi fejlődés legjobban indokolt törvényeivel. Értelmi fejlődésünk kiinduló pontja bármi tekintetben sokkal szerényebb, mint az említett föltevésök óhajtanák. Az ember mindenütt a fetisizmussal s az emberevéssel kezdte fejlődését. Annak az undornak és borzalomnak daczára, melyet eredetünk e csupa visszaemlékezése költ bennünk, ne abban álljon kevélységünk, hogy eltagadjuk a kezdetet, hanem kifejlődésünk ama magasztalásában, mely a nyomorult kezdet fölé emelt bennünket.

Föl kell azonban itt jegyeznünk egy más, az előbbivel homlok-egyenest ellenkező tévedést is, tudniillik ama philosophokét, kik azt tételezték föl, hogy a fetisizmus volt bár az emberiség értelmi fejlődésének első kiinduló pontja, a fetisizmust azonban megelőzte az ember életében egy oly korszak, melyben a létfontartáson kívül semmi egyéb-ről nem tudott s így a fetisizmusról sem. Egyes utazók hibás szemlélődései nyújtottak alapot e hibás hozzávetésekhez. A mondott utazók csak azért, mert egyes primitiv törzseknél nyomára sem leltek kiképződött papirendnek, azt vélték, hogy az illető népeknél ez oknál fogva hiányzik a fetisizmusnak minden nyoma. Ez a tévedés. Történetileg is úgy áll, hogy a fetisizmusnak külön papirendre nincs szüksége. Sokkal fontosabb azonban a történeti bizonyítéknál az az adat, melyet

a biologia nyújt, mely szerint az emberi organizmus mindig és mindenütt ugyanazon szükségletekkel lép föl, melyeket egymástól legfölebb fejlődésük foka, vagy kielégítésök módja különböztet meg.

Annak a most említett téves hypothesisnek támogatására fölhozták azt, hogy az ember úgy kezdte pályafutását, mint az állatok. Ez állítás, eltekintve az emberi szervezet nagyobb tökélyétől, elfogadható. De még akkor sem áll az a következtetés, melyet belőle vonni akarnak. Meggyőződésünk szerint ugyanis a magasabb rendű állatok eljuthatnak bizonyos speculativ működésre s így a durva fetiszizmus egy nemére is. Tegyük föl például, hogy mint a gyermek, vagy a vadember, ép úgy a kutya, vagy a majom szemlél egy órát, ezek mind bizonyára valami állatfélét sejtene az órában, melynek megvannak hajlamai és vágyai. Ebből pedig mindegyiknél a közös fetiszizmus áll elő, azzal a különbséggel mégis, hogy az ember e fetiszizmust később abban hagyhatja. Így hát az ember és a fejlettebb állatok agyszervezete közti hasonlóság újabb bizonyítékává válik amaz állításunknak, melyet az emberi értelem kiinduló pontjáról mondtunk.

Azért vált bajossá e durva eredet megértése, mely vad tévedésekre nyújtott alkalmat, mert hosszú időn át a theologiai metaphysikához voltunk szokva. Így zavarták össze a fetiszizmust a polytheizmussal, melyre az idolatria elnevezést is alkalmazták, holott ennek helye csupán a fetiszizmusban van. Jupiter és Minerva papjai ép oly joggal utasították volna vissza a képimádás vádját, mint ezt a katholicus doktorok a protestánsok igaztalan vádjaival teszik. E kezdetleges állapot megértésére elég, ha ki-kí saját történetére visszagondol. A legkitünőbb gondolkodókon is megesik, hogy mikor oly tünények előállítását kutatják, melyeknek törvényeit nem ismerik, könnyen rajtakaphatják magukat azon, hogy az ismeretlen előállítású hatást valamely élő lény szenvedélyeire és indulataira akarják ráfogni. Tökéletesen ez a fetiszizmus alapelve.

A theologiai philosophiának fetiszizmus az alapja, mely istenít minden tárgyat és tünényt, a mi a szemlélő emberiség figyelmét magára vonja. E primitiv philosophia átalakulásai daczára a sociologiai vizsgálódás mindig tisztára kimutathatja ez ősi alapot, mely a legmagasb fejlődésű vallásokon is nyomot hagyott. Az egyiptomi theokratia, melynek a zsidó csak származéka, a vallás három korszakának együttlétézését mutatta papi hierarchiájában. Az alsóbb rangon levők még egyszerűen a fetiszizmushoz tartoztak, a felsőbb rangon

levők határozott jellegű polytheismusnak voltak birtokában, végül a legmagasb fokon állók fölemelkedtek már a monotheismushoz.

A theologiai szellem gondos elemzése mindig rávezet a fetiszizmus nyomaira, noha kiválóbb gondolkodóinál metaphysikai formákat öltött. Mi egyéb fetiszizmusnál a régiek világlélekről szóló tana, vagy az az újabb tan, mely a földet élő állathoz hasonlítja? Sőt napjainkban is egy positiv gondolkodó előtt mi egyéb az a homályos pantheismus, melylyel kivált Németország sok metaphysikusa kérkedik, mint közönséges fetiszizmus doctori ruhába s szóbőségbe öltöztetve? Mindez adatok arra vallanak, hogy a fetiszizmus nem fattyúhajtás, megfordítva, forrása és jellemzője a theologiai szellemnek.

E fetiszizmus aztán az emberiség őskorának nem csupán értelmi szükségletéhez illett, de erkölesi jelleméhez is. A fejlődés értelme abban áll, hogy az indulatok befolyása csökken az értelem javára, vagy az anatómiai formula szerint: az agy hátsó része rovására a homlok rész jut uralomra. Az indulatok uralmát az értelem fölött egy theologia sem juttatta oly élénk kifejezésre, mint a fetiszizmusé. E theologia előtt minden tünemény személyesítve s rendszeren igen hatalmas szenvedélyekkel lett ellátva s így a külvilág a szemlélőnek oly összhangot mutatott, a minőre azóta nem akadunk s mely akkoriban teljes megalégedéssel tölthette el a primitiv emberiséget.

E theologiai első korszak szükségképeniségének feltüntetése s jellemének fejtegetése után arra térünk át, hogy kiemeljük befolyását a fejlődés összeségére s amaz átalakulásra, mely a theol. philosophia második korszakát létrehozza.

Bármily szörnyűnek tűnjék is föl a pogányság isteneinek száma, csekély volna ez ahhoz képest, a mit a fetiszizmus hozott létre, ha ugyanis a fetis isteneket számba lehetne venni. Itt ugyanis minden szemlélhető tárgy határozott bálványozás tárgya volt. A vallásos korszak egy idejében sem álltak a theologiai eszmék oly szoros összefüggésben az érzékekkel, mint ekkor. Igazában ebben a korszakban volt a theologiai szellem teljes uralma, a nélkül, hogy a theologiai szellem egyúttal politikai jelentőségüvé emelkedett volna. Ennek az az oka, hogy minden fetis isten egyedi volt s hívőjének egyéni birtokába tartozott. A hívő és istene közt közvetítőre, a később kifejlődött papságra nem volt szükség. Papság nélkül pedig, hiába való az ellen a modern tiltakozás, a theologiai philosophiának nincs civilisatorius s politikai jelentősége. Ezt bizonyítja épen az utóbbi hosszú század történelme,

melyben a theologiai tekintély lerombolása miatt a vallásos hit inkább a zavarnak, mint társadalmi köteléknek lett szülője.

A fetisizmus meg épen nem arra való volt, hogy papi tekintélyt hozzon létre. Istenei különbség nélkül egyéniek voltak s épen ezáltal feleltek meg a primitív ember szükségleteinek. Nehány néger népnél találunk mégis, noha fetis vallásuak, a jósoknak nyomaira, a kik a kiképződő papságot képviselik. Ez összesen azt bizonyítja, hogy a fetisizmusban is megvan már az a mag, mely idővel polytheismussá fejlődhetik s létrehozhatja a papságot. E korszakot éri el a fetisizmus a csillagimádásban. Ezzel együtt föllép a papság is. A megközelíthetetlen csillag s hívője közt mind inkább szükségessé vált a közvetítő használat. Ez lesz pedig a papság, mely a polytheizmusban társadalmi s egyúttal politikai jelentőségre emelkedik.

Noha tehát politikai jelentőségre csak végkorszakában emelkedett a fetisizmus, mindamelllett társadalmi befolyása megvolt, sőt elengedhetetlen volt. Philosophiai szempontból tekintve, a vallásos szellem ez első formájának volt meg az a tulajdonsága, hogy az emberi értelmet felkölthesse eredeti zsidbadságából az által, hogy fogalmainak képzésére táplálékot s köteléket nyújtott. A mily kedvezőleg hatott eleintén reá az értelmi munkára a fetisizmus, természetesen ép oly károsná vált később. A tudományos szellemet semmi sem gátolja meg jobban, mint a tiszta fetisizmus, a mely mellett bármely természettörvény belátása egyáltalán lehetetlenség. A fetisizmus alatt, a chimerikus tények uralkodnak a valódi tények fölött, vagy jobban mondva alig volt egy tünemény, mely valódi képében jelentkezett volna az önkényes akarat által vezérelt fetis tekintete előtt.

Valamivel kedvezőbb volt a művészetek helyzete a fetisizmus hatása alatt. Az a gondolkodás ugyanis, mely az egész természetbe lelket öntött, szükségkép javára volt a képzeletnek. Erről azonban a polytheizmus korszakánál bővebben szólunk.

De meg kell emlékeznünk e helyen az ipari fejlődésről, mint a melynek megindulása szintén a fetisizmus hatáskörével függ össze. Ekkor valósult meg az ipar leghatalmasabb eszköze: az együttélés az állatokkal, a tűz használata s a mechanikai erők felismerése. Sőt a pénz használatával a kereskedés is itt találja első megindulását. Általában a művelődés első kiinduláspontja itt van, mert az emberi cselekvékenység első forrása ez a korszak volt. A vadász népek és családok összeköttetést hoznak létre. A vadállatok kiirtására irányult

munka nyilván civilisatorius hatással bír. Ez tehát mind a fetisizmus javára írható föl. Abban az illúzióban élt az emberiség, hogy az egész külvilág alá van rendelve hatalmának s ennek érzete tartotta ébren a gyarló ember czélját.

Végül, ha a társadalmi szempontot tekintjük, ott is fölismerhetjük a fetisizmus teremtő hatása. Ő adta meg a társadalmi összetartozás legelső alapját, tanította a tulajdon védelmére, a ruha használatára, a földmivelés kezdetére, a nomádelet abbanhagyására s egy helyen való megtelepülésére.

Hátra van, hogy a fejlődés ama módjáról tegyünk néhány szót, miként jutott át polytheismusba a fetisizmus. Előttünk kétségbevonhatatlannak látszik, hogy a polytheismus mindenütt a fetisizmusból származott. Ezt tanúsítja egyébként úgy az egyéni fejlődés, valamint a socialis lépcső megfelelő fokainak vizsgálata. Majd, ha az őskorra sikerül alkalmazni egészséges társadalmi elméletet, újabb bizonyítékát kapjuk ez állításnak. Már is fölismerhető a theogoniák legnagyobb részében, hogy az általuk leirt polytheismus nem lehetett az eredeti vallás. Csak a fetisizmus alapján lehet kimagyarázni isteneiket. Nem ezt jelentik-e a görögöknek az Oczeánból és a földből, vagyis a két legfőbb fetiszből származott isteneik?

Speculativ szempontból tekintve pedig ez az átalakulás a legfontosabb, melyen a vallásos szellem valaha átment. Az értelemnek sokkal kevesebb nehézségébe került a polytheismusból a monotheismusba való átjutás. A fetisizmus az anyagot élőnek és cselekvőnek fogta föl, viszont a polytheismus majd teljes tétlenségre kárhoztatta, úgy tekintvén, mint az isteni agens önkénytes akaratának holt tárgyát. Szinte bajos az átmenet megértése, mely érdeklődésünket pedig nagy mértékben magára vonja.

Az ad tehát kulcsot az átalakuláshoz, hogy a vallásos szellem minden módosulata a tudományos szellem fejlődésével függ össze. Ha az ember, mint a majmok, vagy fejlettebb húsevő állatok, nem lett volna képes az összehasonlításra, az abstrahálásra, az általánosításra s az előrelátásra, mindvégig meg is maradt volna abban a durva fetisizmusban, mely az állatokat jellemzi. Értelmével azonban föl tudja fogni a tünemények hasonlóságát s fölismerni egymásra következtetéseket. Aztán magok e tehetségek, attól a pillanattól fogva, a mint a theologiai impulsus alatt kipattantak, szakadatlan ezekkel növekednek. A fetisizmusból a polytheismusba való átmenet a vizsgálódás s az

egyetemesítés szellemének első eredménye, mely először a kiváló egyeknekél fejlődött ki, majd a tömegre áthatott. Ugyanaz történt meg tehát e nagy átalakulásban, a mi a különböző tudományos forradalmakban történni szokott. A népek nem állottak összhangban az elvekkel. Az elveken változtatni kellett.

A polytheismus istenei épen általánosságuknál fogva különböznek a fetisektől. A polytheismus istenei a tünemények egész sorozatát kormányozzák, holott a szerény fetis csak egy tárgyban élt, melytől elválhatatlan volt. Midőn az ember fölismerte bizonyos tünemények hasonlóságát, fetiseiket összeköttetésbe hozta, közülök a fontosabbat kiemelte, istenné, vagyis az ideális, láthatatlan agenssé tette. A fetiszizmusból a polytheismusra való átmenet e szerint a specificus ideák túlsúlyából magyarázható az egyedi ideák fölött.

Ekként aztán az ész philosophia theologiai természete is megmaradt, minthogy a tünemények továbbra megmaradtak az akarát uralma alatt s törvényekről még szó sem volt. A különbség csak abban áll, hogy a testek vesztették élő vagy isteni jellegüket, hozzáférhetőbbekké váltak a tudományos szellemnek, melynek uralma ettől kezdve tágul.

A polytheismus korszaka.

Értelmi szempontból tekintve a fetiszizmust, azt jellemzi, hogy benne nyert legterjedtebb kifejezést a vallásos szellem az emberi gondolkodás fölött. E szerint átalakulását polytheismussá úgy lehet tekinteni, mint a vallásos szellem első hanyatlását. Mindamellettt kénytelenek vagyunk a második korszakot a vallásos szellem virágkorszaka gyanánt venni, minthogy ismertebb, mint a fetiszizmus korszaka.

Ha gondolatban összevetjük egy igazi polytheista lelkiállapotát egy monotheistáéval, azonnal észreveszszük az előbbinél a vallásos szellem túlsúlyát, mert annak értelme telítve van nagyon részletes theologiai magyarázatokkal, cselekvése pedig ugyanannyi imádásnak kifejezése. A képzeletvilága sokkal terjedtebb, mint a monotheistáé. Megerősíti azt az állítást számos egyházatya keserves panasza, a vallásos szellemnek csökkenése felől. Ugyanerre vet világot az a körülmény, hogy a monotheismus rendszerében a megjelenések és csodák, melyek a polytheismusban napirenden voltak, szűkebb körre szorulnak s csak kivételes esetekben fordulnak elő. Sőt az a körülmény is, hogy a monotheista fanatikusabb a polytheistánál, csak az állítás

bizonyítására szolgál, a mennyiben a monotheismus kizárólagossággal, más hit iránt való gyűlölettel van összekötve.

A polytheismus korszakának alkalmas megbecsülése végett szemügyre kell vennünk a tudományra, a művészetre s az iparra gyakorolt hatását.

A mi az elsőt, vagyis a tudományos szellem érvényesülésére gyakorolt hatását illeti, kézzelfoghatók azok az akadályok, melyeket a polytheismus ez irányban szült. Ez ugyanis lépten-nyomon ellene szegült a tudományos gondolkodás amaz egyetlen alapjának, mely a természettörvények megváltozhatatlanságában sarkallik. E tekintetben becstét csakis akkor látjuk be, ha összehasonlítjuk mily állapotban volt a tudományos gondolkodás a megelőző korszak, a fetisizmus alatt. Ez összehasonlításra addig rendesen ügyet sem vetettek a philosophusok, noha a belőle levonható tanúság, a tudományos szellem erősülésére fontosabb, mint bármely későbbi koré. Nem másban állt pedig ez, mint az istenek megteremtésében, a speculativ működés ez első nyilatkozatában. Eddig ugyanis az ember, az állatok módjára azt az utat követte, hogy a felötlő tüneményeket, érdekességük fokához képest lélekkel elevenítette meg. Viszont a polytheismus mind e tüneményeket az elvont akaratok bizonyos számának rendelte alá. Ezzel pedig, hogy minden tárgy nem lőn istenítve, hogy a tünemények járulékos részei a hit uralma alól a megvizsgálás mezejére kerültek, nevezetes lépés történt. E perctől, a polytheismus uralmától kezdve vált lehetővé, hogy a tüneményeket a theologiai szemén kívül más szemmel is lehetett tekinteni, a mit a fetisizmus még egyáltalán meg nem engedhetett. Sőt a polytheismus annál többet is tett. Midőn a sors, illetőleg a fatum fogalmát megteremtette, támaszt szolgáltatott a későbbi, tisztán tudományos szemlélődésnek, mely a természettörvények változhatatlanságán nyugszik. Bevág aztán a polytheismus az a czélzata is, melylyel elvont isteneit egy főisten köré csoportosította s így elvont fogalmait s a tüneményeknek világát még távolabb vitte egymástól.

Azt az eredményt szülte a polytheismus, mely tudományos szempontból végtelen becsesnek tekinthető, hogy első tanított meg arra, hogy elvont eszméi közt, bármily chimerikusak voltak is ezek, kapcsolatok vannak. E korszaktól fogva, szinte máig, utól sem lett érve a módszer s homogeneitás egységének az a jellemvonása, mely az értelem szabályos állapotát mutatja. A monotheismus e kívánságnak

kevésbé tett eleget, minthogy speculatioinak egy része megszűnt a theologia tárgya lenni. Ebből magyarázható meg azután az is, hogy az egyetemes felfogás, mely a mai korban ritka, gyakrabban előfordult egy oly időben, melyben a különféle fogalmak sovány terjedelme jobban megengedte az áttekintést, illetőleg egy közös központtal való függésök alkalmasabbakká tette őket az összehasonlításra. Igaz, hogy az összevetésben sok volt a chimera, mindamelllett a velök való bánás az értelmet jobban fegyelmelte, mint a modern korszakot jellemző philosophiai fejetlenség.

A polytheismus fejlesztőleg hatott a megfigyelésre s az egyetemesítésre. Mindkettőt theologiai igában használta ugyan az isteni kormányzás titkainak megsejditésére, mindamelllett a mikor a madarak röptéből vagy az állatok beleiből vont jóslatokat a beálló sorsra, oly körülményekre irányozta a figyelmet, a melyek philosophiai szempontból e korban alig nyujthattak vala érdeket, holott bennök a tudományos megfigyelés magva volt elrejtve. Ezekhez foghatók a vizsgálódás egyéb nemei is, mint például az astrologiái, melyek Kepler helyes megjegyzése szerint felköltötték és ébren tartották az astronomiai érdeklődést. Bátran ide sorolhatjuk az ekkoriban keletkezett álmofejtéseket is, melyeknek értelmi és erkölcsi hatását lehetetlen figyelmen kívül hagynunk.

A polytheismusnak a műérzékre s a műalkotásra gyakorolt hatásáról szólni akarva, mindenekelőtt azt a nagyítást kell a kellő mértékre alászállitanunk, mely az antik társadalmak alapját a szépművészetekben keresi. E felfogás, bármily elterjedt legyen is, nyilván tévedésen alapul. Azt már láttuk, hogy a vadállapotban tanulmánynak, művészetnek mellékszerepe van a theologia mellett. Aztán Plato, a ki kétségtelenül megértette az antik világ szellemét, nem zárta volna ki hirhedt utopiájából a szépművészeteket, ha ezeknek oly általános hatása lett volna, mint rendszeren föltételezik.

Ugy áll tehát a dolog, hogy akár az egyéni, akár a faji életben a kifejezés tehetsége nem uralkodik a felfogásé fölött, melynek szolgálatában áll. E viszony megfordítása felforgatná úgy az egyéni, mint a társadalmi életet, tudniillik az élet vezetését annak engedné át, a mi csupán enyhítésére és szépítésére van hivatva. E korszakban a philosophiának kétségkívül más jellege volt, mint van ma; azonban az emberiség erkölcsi állapota, épen azoknak a törvényeknek alávetve, mint van ma. A fejlődés fokozataihoz képest, csupán a

formák változtak. Az ó-világban akárhány kitünő alakkal találkozunk, melyek, majdnem érzéketlenek voltak a költészet s a szépművészetek bájai iránt, s mégis koruk társadalmi állapotainak kifejezői voltak, a mi lehetetlen lett volna, ha áll az, hogy az ó-világot a szépművészetek kormányozzák. Ép így a modern népek, noha távol állnak az ó-világ geniusától nemcsak tudják élvezni, de művelni is képesek a poézist, a szépművészeteket.

Annyi áll, e szerint, összesen, hogy a polytheismus hasonlíthatatlan támogatója volt a szépművészeteknek. Ennek oka pedig abban rejlik, hogy a mint a tünemények sorozatában egy-egy fő oknak, az isteneknek tulajdonították a vezérszerepet, a költött lényeket a képzelet kerítette hatalmába. Mikor a philosophia a természeti vagy erkölesi törvények magyarázatára egy-egy új istent megcsinált, a költészet ez elvont és póre istenségnek kellő öltözetet, rendeltetéséhez illő természetet adott s mindkettőt kiszínezte a cselekmények összes leleményességével. Történelem, a képzelet bájjával megalkotott külvalóság s a hiten nyugvó conceptio voltak azok a basisok, a melyeken a polytheismus korában a szépművészetek oly gyors virágzásnak indultak. Sohasem szabad ugyanis felejteni, hogy a tömegek számára való szépművészetek közönségesen elfogadott, hogy úgy mondjuk családi-assá vált véleményeken nyugosznak. Hogy korunk annyi, különben igen kitünő, műalkotásának aránylag csekély a hatása, annak oka abban keresendő, hogy számukra hiányzik a közhit, a közvélemény. Majd ha a modern civilisatio kifejtette magához méltó jellemét, s az emberiség még a régi polytheista-féle társadalmaknál is egyöntetűbbé, mert szilárdabb alapon nyugvóvá alakul, melynek meglesznek rendíthetetlen alapconceptioi, akkor a képzőművészetek számára, valamint a költészet és zene számára is új forrás fakad.

Megemlítjük pár szóval a polytheismusnak az ipar fejlődésére gyakorolt hatását, melyet főként akkor becsülhetünk meg, ha összevetjük a fetisizmus korszakáival. Ez utóbbi istenítette az anyagot, s így annak bármely módosítását akadályozta. Ezért nem indulhatott fejlődésnek az ipar a fetisizmus korszakában. Egészen ellenkezően áll a dolog a polytheismus idején, mely az anyagot kezdte közönbösnek tekinteni. Ehhez járult azután, e korszakban a hadiszellem fölbredése, mely a fegyverek tökéletesbitését hozta magával. Egészen ellentétben a modern világgal, melyben a hadviselés az ipar biztos fejlődésének

akadálya, a polytheismus idején épen a fegyverek készítésében nyilvánult munkásság volt az ipar legelső, legbiztosabb emelője.

Hátra van még, bogy megemlékezzünk a polytheismus politikai és morális befolyásáról. A kettő karöltve járt együtt.

Az emberiség mindig, még legifjabb gyermekkorában is, bizonyos csiráját mutatja a politikai hatalmaknak, a világi és szellemi hatalomnak egyaránt. A tisztán katonai képességek, mint az erő és bátorság, majd az eszély és a ravaszság válnak először a világi tekintély alapjává. A családi életben pedig az öregek, kik a törzs tapasztalatainak birtokában vannak s azokat bölcs tanácsokban nemzedékről-nemzedékre adják tovább, hasonlóképp tekintélyre emelkednek. Ehhez csatlakozott a nők befolyása, mely a pusztá anyagi hatalmat érzelmi oldalról mérsékelte. Ezek képezték mindenütt a politikai hatalom legegyszerűbb elemeit, mely elemekből képezte ki a polytheismus megfelelő politikai és morális rendszerét.

Ennek alapja, mint már mondtuk is, a hadviselés volt, s következménye első sorban a gyöngébb törzsek alávetése a hódító törzs alá, mely lassanként nemzetté képződik ki. A fejlődés ez útja teljesen párhuzamosan halad a polytheismus azon vezérelvével, mely az elvont isteneket lassanként főbb istenek, majd a mindenben uralkodó fatum alá rendeli. E párhuzam találóságát semmi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy a polytheismus egész korszakán a világi s a szellemi hatalom együvé van olvadva, s noha külön papság képződik ki, de azért a papság nem alakul oly rendé, mely a politikában a világi hatalommal versenyre kelhetett volna.

Sokan kifejezték már azt a nézetet, hogy az emberiség fiatal korának nem voltak vallás-háborúi, mely nézet szerint a vallás-háborúk csak e monotheismus korszakának gyümölcsei. A nézet így kifejezve tévedésen alapul. Sőt azt lehetne mondani, hogy a régiek csak azért nem ismertek vallás-háborút, mert minden háborújoknak vallásos színezete volt. Az istenek nemzeti istenek voltak, kiknek küzdelmeik közbevegyültek a népek küzdelmeibe, együtt lakoltak, együtt diadalmaskodtak. E diadalmak, melyek apotheosisal végződtek, a néphősöket félistenekké emelték, miben ismét a politikai és szellemi összeolvadása nyert határozott kifejezést.

A hadviselés szülte a rabszolgaságot, a polytheismus korszakának egyik kiváló jellemvonását. A fetisizmus idején a hadifoglyokat kiirtották; a kései monotheismus felszabadítja a jobbágyokat. A köz-

beneső polytheismus a hadifoglyokból rabszolgákat csinált. A rabszolgaságnak végetlen fontos politikai és társadalmi jelentősége volt, az tudniillik, hogy a földművelés és az ipar épen a rabszolgaság útján indulhatott virágzásnak.

A rabszolgaság azonban az erkölcsi állapotok fejlődését akadályozta. Minden erkölcsiség alapja az emberi méltóság érzete és elismerése. A polytheismus idején az emberiség egy nagy részére, a rabszolgákra nézve épen ez hiányzott. De megrontója volt a rabszolgaság a családi morálnak az által, hogy az elvben elfogadott monogamiát lépten-nyomon veszélyeztette. Az a kegyetlenség pedig, mely a szerencsétlen rabszolgák iránt a polytheista társadalomban napirenden volt, megrontotta a társadalmi morált, melynek alapelve az ember-szeretet.

Vegyük végül szemügyre ama különböző formákat, melyeket a polytheismus öltött. Elsőben is meg kell különböztetni a theocratiai polytheismust a katonaitól, a szerint, a mint a két hatalom egyesítése szellemi vagy világi jellemet vett föl. Majd az utóbbi rendszerben megkülönböztethető az a forma, melyben a katonai tevékenység nem érte el teljesen célját, azzal, a melyben a hódítás szelleme teljes kifejlődésre jutott. E felosztás a polytheismus három külön formájára vezet, az egyiptomira, a görögre s a rómaina.

A művelődés első formáját az a politikai rendszer indította meg, melynek élén csaknem kizárólag papi osztály állt. Már a fetiszmus előkészítette a formát, mint fentebb említettük, az astrolatriával, vagy még előbb a pásztori életből a földművelő életre átmenettel. Teljesen azonban csak a polytheismus most tárgyalt rendszere idézte elő. Ennek valódi szelleme a családi élet utánzásában állt, mely a nevelés alapelveként az utánzást tekinti s a kifejlődésnek induló társadalmat az átörökölt hivatásokhoz és hivatalokhoz köti. Ebből származik a kaszt-uralom, a különböző osztályok egymás alá rendelése a papi kaszt uralma alatt, mely egyedül volt hivatva közös köteleket szolgáltatóni annyi különböző elem közt. A legalsó, legnépesebb kaszt nem volt ugyan rabszolgaságban, a mi egyéni dolog, de annál megkötöttebb volt, mert együttes alárendeltség kötelekei közé volt szorítva, melyet szétépíteni nem tudott.

Egy ily rendszer szinte elengedhetetlennek látszik az értelmi fejlődés kezdetén. Semmisen természetesebb ugyanis, mint a foglalkozások öröklése, mely családról családra ugyanazon mesterséghez köti

az egymást váltó nemzedékeket. Sőt mondhatjuk, hogy bármi fejlődésnek nézzen elébe az emberi nem, az átöröklés mindig érezhető lesz rajta. Az emberek legnagyobb részének ugyanis nem levén kiváló hivatása, mindenki hajlandó apja mesterségének folytatására. Bármily különbség legyen is a mai önkéntes, vagy rátukmált s az egyiptomiak kényszerített átöröklése közt a foglalkozások folytatása tekintetében, az elv mindkettőben ugyanaz, vagyis ama garantiák tekintetbevételére, melyek a magános vagy közboldogságot az által segítik elő, hogy kit-kit legalkalmasabban készítenek elő társadalmi hivatására. Az e rendszerrel járó veszélyek csökkentése abban áll, hogy a nevelést minél okszerűbb alapokra fektessük, vagyis a nyilvános iskolákba vigyük át mind amaz elveket, melyek korábban a házi, empirikus tanítást vezették.

Politikai tekintetben e rendszer Egyiptomban határozott jelleget öltött. Minden elővigyázat meg volt téve, hogy a kasztokat sem belülről, sem kívülről veszély ne érje. Bent, a különböző kasztokat semmi más nem füzte össze, mint az együttes alárendeltség az uralkodó papi kaszt alá, melynek minden tagja, a legfelsőbb fokon, pap, katona, hivatalnok, tudós, művész, orvos volt egyúttal. Viszont kívülről csupán a katonai tevékenység részéről fenyegethette volna veszély az uralkodó theocratiai kasztot. Hogy ez meg ne történjék, gondoskodnak expedíciókról és gyarmatosításokról, melyek a katonai szellem vezető csatornáit voltak.

E rendszer, bármely kitünőséget mutatott is a művelődés fejlődni induló korszakában, főként abban hibás, hogy az értelmi és társadalmi haladást megköti. A közhatalmak egyesítése az uralkodó kasztban nemsokára nyílt akadálylyá változott, a mennyiben a társadalom egyik osztálya sem jobbjáta helyzetét a nélkül, hogy a többiek meg ne zavarta volna. E rendszerből a katonai polytheismusba való átmenet ama népeknél jön létre, melyekben külkörülmények megakadályozták a theocratia teljes kifejlődését a katonai rendszer javára s a melynek civilisatioját szerencsés gyarmatosítások segítették elő.

Az ekkép végbement forradalom föntartotta ugyan a kasztok elvét, melynek mindenütt nyomára találunk az antik világban, de az átöröklést módosította a személyes szabad választás befolyása. Ez új képesség, bármennyire függött is eleintén a születéstől, lassanként mind önállóbbá vált. Felvirágzására főként a katonai tevékenység kifejlődése volt hatással.

A polytheismus katonai alakot öltött a görögöknél, valamint a rómaiaknál. A görögök katonai tevékenysége szakadozott volt, s tartós hódító rendszerré, mint a rómaiaknál, nem fejlődött ki. Ebben rejlik különbségök oka. Görögország, mint de Maistre megjegyzi, már születésében részekre volt oszolva. Egész története a belső küzdelmek sorozatát mutatja, mindaddig, a míg Róma uralma alá nem került. Annyira ki volt fejlődve nálok, a független görög község-államoknál a katonai szellem, hogy a theokratiai uralom felszínre jutását megakadályozta; de nem volt kifejlődve annyira, hogy legkitünőbb emberek összes tevékenységét lekösse, mint ez Rómában történt. A politika nem nyujtván kielégítő foglalkozást számukra, az értelmi tevékenység más terére vetették magukat s vonák maguk után a tömeget is. Így jött létre Görögországban egy teljesen új szabad ország, mely az értelmi fejlődés szolgálatába állt; a papság jellege nélkül speculatioba ártotta magát s más felől tevékeny volt a nélkül, hogy a katonaságért lelkesült volna. A szabad gondolkodók e kicsoportja állt fajunk értelmi végzetének élére, mely nélkül talán maig a theokratiai szolgaság igáját nyögnők.

Azokról a fényes eredményekről, melyeket a műalkotás terén hozott létre Görögország, már szólotunk. Meg akarjuk itt említeni a görög szellemnek a philosophiára s a tudományokra gyakorolt hatását. A tudományos szellem feltűnése a legegyszerűbb, legáltalánosabb s legelvontabb eszmékkal, a matematikaiakkal kezdődött. Thales s nyomában Pythagoras vetik meg e fejlődő tudomány alapjait. Archimedes kezében a geometria tudománya már magas tökélyre jut s módszereivel már haladásnak is útegyengetőjévé válik. Utána, talán az egy Apolloniust leszámítva, még csak egy valóban nagy művelője akad a görögöknél a matematikai tudományoknak: Hipparchos, a trigonometria megalapítója. És ezzel befejezését is nyerte a görög tudományosság, melynek vezérlő szelleme a matematika volt. S részben, talán csak az egy Aristotelesnek az állatokra vonatkozó megfigyelései jöhetnek számba, mint a tudomány nevére valóban méltók. Különben pedig a tudomány minden más terén a haladás a jövőnek volt fentartva.

A mi a philosophia kifejlődését illeti, észrevehetők születésén a positivismus csirái. Az bizonyos, hogy a theologia philosophiáját idejekorán mérsékli a metaphisika létrejötte. Az emberi szellem a matematikai formulákban keres biztosítékot a másnemű eszmék számára.

előre sejtven, hogy minden tünemény a természet törvényei alá tartozik. Aristoteles végtelen jelentőségű munkálkodása képezi a philosphálás legbámulatosabb emlékét, mely lassanként, az alexandriai iskola közbejöttével a socialis térre is áthat. De másfelől a philosophia méhében hordta végzetét is, azzal, hogy metaphysikus gőgjében állást foglalt szemben a tudománnyal. Nyílt bizonyítéka ennek Epikur philosphiája összes astronomiai képtelenségeivel. Az volt a végzete a philosphiának, hogy nemcsak a theologia, de a tudomány alól is emancipálni kívánta magát.

Róma, miként a többi harczias törzs theokratikus eredetű volt, melyből a királyok emlékezetes elűzése által szabadult meg. Sorsa, törekvéseinek kizárólagos és állandó célja, mint ezt költője is kifejezte, a világruralom volt. A köztársaságnak három-négy századra volt szüksége, hogy uralmát szűk területén megalapíthassa. Az az elbánása azután, hogy a meghódított népeket bekebelezte a római birodalomba, előre készítette egyetemes főnhatóságának útját. A politikai fejlődésnek, a célzudat s a vezérlő főket és a tömeget egyaránt átható köteleességérzet dolgában, e korszak óta nem lelünk hasonmására.

A társadalmi fejlődéssel karöltve halad a moralis fejlődés. Az egyéni moralt az az antik szellem vezérelte, mely a hadi tettekre készít elő. A családi moral a nők tekintélyének emelkedésével szintén javult; bizonyára különb volt, mint a görögöknél, kiknél a legkiválóbb egyéniségek idejük legnagyobb részét a courtisaneoknál vesztegették el. Maga az az adat, hogy a családi neveket használni kezdik, a mi a görögöknél ismeretlen volt, mindig elég a családi szellem emelkedéseinek bizonságára. Még a társadalmi erkölcsökben is vehető észre javulás a nemzeti érzelem emelkedésében s amaz elbánásban, melyben a legyőzött nemzeteket részesítették.

Az értelmi fejlődésnek, Rómában, az volt az útja, melyet a görögök megjelöltek s a melyen Róma tovább haladt. E másodlagos szerepét jól töltötte be, mindenestre több emelkedettséggel, mint a mit a görögök gyermekes féltékenysége egymásiránt tanusít.

Majd a római birodalom is hanyatlásnak indul, midőn lejátszotta szerepét. Elérte hatalmi körének fénypontját s aztán darabokra esett oly moralis tünetek közt, melyeknek a világtörténelemben nincs párja. A császársággal a fentartó elv lép életbe; tulajdonkép pedig a terjeszkedés ama rendszerének aláásása, melyet a köztársaság megvalósított. A császárok igazában semmi új elvet nem hoztak magokkal s egye-

dül a senatori kaszt kikerülhetetlen süllyedését idézték elő, melynek hatalma, épen mert célja nem volt, veszendőben volt.

Még csak az van hátra, hogy azt az átmenetet vázoljuk, melyen a polytheismus monotheismussá fejlődött. Értelmi szempontból az az átmenet elegendé világos, azzá tette a görög philosophia, mely a polytheismus bomlását idézte elő. Itt csupán annak a kiemelésére szorítkozunk, hogy a forradalomban része volt a positiv a szellemnek. Abban tűnik ez ki, hogy a hivatott munkások, midőn a theologia járma alól szabadultak s még tudományossá nem válhattak, egy közbeeső útra jutottak, a metaphysikára. A természet törvényeinek eleinte zavaros érzete, melyet a geometriai és astronomiai igazságok mind nyilvánvalóbbakká tettek, szolgáltathattak egyedül alapot a monotheismushoz átmenetelre. Mikor a theologiai conceptiok első általánosítása megtörtént, akkor jött létre a fetisizmustól a polytheismus. Egy újabb általánosítás és előállt a polytheismusból a monotheismus. A polytheismus egy dogmája, a sorsról, könnyítette meg ez átmenetet. Ugy tekintették a sorsot, mint a változhatatlanság istenét. Uralmának szüntelen növekedni kellett a többi istenek rovására, abban a mértékben, a mint a tapasztalás a természeti viszonyok állandóságát mindinkább kiderítette. Csak határozottabb jelleget kellett neki adni összhangban egy tevékeny munkakörrel. Az egész átalakulás az istenek sokaságának fegyelmezésében s erkölcsösebbé tételében állt az egyetlen akarat túlsúlyának való alárendelés által. A tömegek így értik a monotheismust. E szempontból tekintve pedig az átmenet nyilván a sors dogmájának révén történt, mely a metaphysika befolyása alatt lassanként gondviselésé képződött ki.

A monotheismus korszaka.

A monotheismus uralma volt arra hivatva, hogy az emberiség ideiglenes fejlődését tetőpontra juttassa az által, hogy a theologia philosophiájának, melynek hanyatlása már megkezdődött, megszerezze mindazt az érvényt, a melyre képes. A monotheismus rendszeréről szólván főként a catholicismust tartjuk szem előtt, mert a catholicismus valósította meg Nyugat-Európában a monotheista uralom jellemző tulajdonságait. Ezek közt a legfőbb, egy, a világi hatalomtól különböző, attól teljesen független szellemi hatalom szervezése volt.

A catholicismus valósította, meg mindazt, a mi különféle philosophiai iskolák politikai conceptióiban hasznos és gyakorlati volt-

Utjában sok nehézség állt s ezek közt első helyet foglalta el a görög philosophok politikai álmadozásainak visszautasítása az értelmi uralomról, úgy mindamellet, hogy a speculativ tevékenység csorbát ne lásson, sőt megnyerje a társadalomban őt megillető befolyását.

Bizonyos ugyanis, hogy az értelemnek mind több-több befolyása lesz az emberi ügyek vezetésében. És mégis az a politikai fensőbbség, melyet a görögök az értelem számára követelnek, nem egyéb utopiánál. Ennek bizonyossága az a biologiai tény, hogy agyunk szervezete szerint az értelem sokkal erélytelenebb a cselekvésnél. Ennélfogva a társadalomban sem fog soha az értelmi befolyás a legmagasb polczra emelkedni, minthogy a tömeg félreérti s kevésre becsüli. Az emberek legnagyobb része a cselekvésre született s rokonszenvét a kitünően erélyes, de közepes értelmű emberek birják. A legnagyobb katonai és ipari sikereknek kevesebb értelmi erőre van szükségük, mint az elméleti munkák legnagyobb számának, mindamellet az övéké mindig az érdeklődés és a bámulás. Bármik legyenek az értelemnek áldásai, melytől végeredményében az emberiség haladása függ, a szellemi rész majd minden sikerben csak indirecte nyilvánul, melyet a tömeg alig vesz észre. A legáltalánosabb conceptiók, főként pedig azok, melyek a módszerre vonatkoznak, soha sem költenek annyi érdeklődést, mint a legközönségesebb találmányok. Eléggé világos ez, egy Aristoteles, egy Descartes, egy Leibnitz esetéből.

Az értelem tehát, távol áll attól, hogy uralkodjék az élet vezetése fölött s csupán arravaló, hogy előkészítő vagy tanácsoló befolyásával mérsékelje a gyakorlati hatalmat. A berendezés e módja nem is oly igazságtalan, mint a philosophok legnagyobb része panaszolja. A gáncsolt rendszer ugyanis \neq közvetlen hasznosságán nyugszik, a melyen nyugodhatik egyedül minden szilárd társadalmi beosztás. A társadalmi életben szintúgy, mint az egyének életében, több szükség van a józan észre, mint — ritka esetben kivéve — a génieré. Ez utóbbi egyáltalán alkalmatlan a napikérdések manipulálására. A helyett, tehát, hogy az elmélet és gyakorlat munkásainak egymás fölött való becsét és hasznosságát vitatták volna, azon fordult meg a dolog, hogy köztük kibékülés jöjjön létre, mely a hibás antagonizmust hasznos dualismussá változtassa át. A catholicismus pedig épen ezt hajtotta végre, midőn annyi baj után keresztülvitte a világi s a szellemi hatalom megosztását, a modern politika fensőbbségének, a régi fölött, e valódi okát. Igaz, hogy a megoldás e módja eleintén empiriai volt

s philosophiai felfogása csak a létrejött események alapján képződött ki; ez azonban közös tulajdona minden politikai megoldásnak.

A közhatalmak megosztásának bármely elmélete e következők elven nyugszik: A szellemi hatalom a *nevelésre*, a világi hatalom a *cselekvésre* vonatkozik. Mindkét hatalom souverain a maga körében s tanácsló a másokban. A középkori speculativ osztály a nélkül, hogy elnyelte volna a politikai hatalmat, mint ez a theocratiákban történt s a nélkül, hogy kívül maradt volna a társadalmi renden, mint a görögöknél, megkapta saját jellegét, úgy alakult meg tudniillik, hogy a napi eseményeket figyelemmel kísérte, hogy rajtok moralis befolyását éreztesse. Politikai szempontból tekintve e társadalmi megújulás megvalósított a görög philosophok álmaiból mindent, a mi bennök hasznos és gyakorlati volt, a mennyiben a születésen, vagyonon és a hadi bátorságon nyugovó társadalom közepén egy roppant nagy s hatalmas társadalmi osztályt szervezett, mely az értelmén és a morálon alapult. A nemzetközi rendben a pápai hierarchia alkotta a különböző európai nemzetek legfőbb kötelékét. A katolikus befolyást, de Maistre megjegyzése szerint nem csupán az után a jó után kell megítélni, a mit magával hozott, hanem az után is, a mi rosszat megakadályozott.

Az egyházi hatalom főbefolyását főként erős organisatiójának köszönhette. Az értelmi és erkölcsi érdemeken nyugvó hierarchia, mely tagjait hatalmas testületté füzte össze, a nélkül, hogy tevékenységüket elnyomta volna, mindegyik tagjában a fensőbbiség igaz érzelmét gerjesztette ama durva szervezet fölött, melyben minden a vagyon vagy a hősiesség által módosított születési előnyökön nyugodott. Mikor azután a catholicismus kifejlődött gyermek korából, a választási elvnek egy addig ismeretlen kiterjedést adott, másfelől pedig tökéletesítette a politikai elvet az által, hogy az alsóbb rendűek kezébe tette le a felsőbb rendűek választását. A legfőbb hatalomra való választás módja a politikai bölcsesség remek műve. Az állandóság s az előremenetel garantiái így jobban biztosítva lettek, mint az öröklés empirikus módjában. Nem hiába tekintették a katolikus philosophok e választást az egész épület alapkövének.

Ez épületnek egyik elengedhetetlen elemét a szerzetrendek képezték. Keletkezésök ama szükségérezetre megy vissza, melyet a szemlélődők éreztek, hogy a világ romlottsága elől legyen visszavonuló helyök. E klastromokban dolgozták ki a keresztény dogmatikus és

gyakorlati elveknek legnagyobb részét. Később is gyakorló iskoláivá váltak a legkiválóbb tehetségeknek, melyek ott aczélozták meg erejüket s tisztították jellemöket. Az egész katolikus rendszer e szemlélődő hadsereg, a szerzetrendek, nélkül nem tehetett volna szert Európa szétszakadozottságában arra az egyetemességre, melyre velök eljutott.

A katolikus papok nevelésében ki kell emelnünk továbbá egy oly tényezőt, melyet magok a modern katolikus írók sem becsülnek meg eléggé s ez az egyház-történelem tanításának felhasználása volt.

Az egyház kiválóbb érdemei közé tartozik továbbá az az eljárása, melylyel a természetfölötti kijelentés jogait, a vallásos szellemből eredhető politikai károkat csökkentette. Azzal a tanával, hogy a természetfölötti kijelentést a legritkább esetekre korlátolta s végül kimondta, hogy minden isteni kinyilatkoztatás elvben a legfőbb egyházi hatalomnak van fenntartva, végtelen oly bajt előzött meg, melyek a polytheismus s még inkább a fetiszizmus idején gát nélkül felburjánoztak. A pápai csalhatatlanság kimondása, e szempontból tekintve, nagy értelmi és társadalmi haladásnak tekinthető. Ez eljárás tanúsítja egyébként legjobban, hogy a vallásos szellem lényegesen csökkent az értelem uralkodása mellett, mert az emberi bölcseségnek mind tágabb tér nyílik az isteni ihletések rovására.

A katolicismus nagy szervezetének intézményei közül meg kell említenünk a celibatust s a pápa világi hatalmát. Mindkettő lényegesen befolyt a katolicismus szilárd kifejlődésére, sőt nélkülök el sem érhetne volna a történelemben teljesített missióját.

E szervezet dinamikájából főként a katolicismus nevelési rendszerét szükséges hangsúlyozni. Elsőben a katolicismus állított iskolát, melynek jótéteményéhez joga volt a társadalom valamennyi osztályának. A vallás tanítása képezte ugyan ez iskolák főfeladatát, de tekintve azt, hogy hivatása épen ebben állt, valódi mesterműnek kell tartani e vallás ama berendezését, melylyel az szentségeivel az élet minden nevezetesebb mozzanatát kísérte. Ezek közé tartozott, mint a moralis fegyelmezés legbiztosabb módja s így politikai hatásának kitűnő eszköze a gyónás is, mely három század óta mindinkább veszít jelentőségéből, jeléül annak, hogy magának a rendszernek elve: a vallás, természetszerűleg hanyatlik az intelligentia egyre hatalmasabban terjedő befolyása előtt.

A mi a katolicismus dogmáit illeti, melyeket társadalmi szempontból szokássá vált ma már közönbösöknek tekinteni, a legszorosabb

összefüggésben álltak magának a katholicismus rendszerének kiképződésével, mely megbomlik, ha csak egyet is kiveszünk a neki életet adó dogmák közül. Ezek közt első helyen állt a hit föltétlen szükségességének követelése. Ez alap nélkül a többi morális utalás vesztette volna alapját. E szükség, igaz, inkább a papság hatalmának megszilárdítására való volt, mint a vallására. A positiv philosophia azonban beismeri, hogy erre szüksége volt a társadalomnak, mert a vallás fő haszna épen abban állt, hogy lehetővé tette egy speculativ osztály kiképződését, mely emelkedése idején alkalmas volt a vélemények és erkölcsök kormányzására.

E tannal függött össze ama másik, siralmas dogma, mely az örök üdvösséget a katolikus hittől tette függővé. Nélküle maga a hitrendszer bomlott volna föl. Kétségkívül a tan vont magára később, a szellemi emancipatio idején legtöbb megérdemelt vádat. S nem is mutatja semmi annyira, mint épen e dogma, hogy a vallásos rendszereknek csak átmeneti becsök van. E szempontból nézve pedig helye volt az eredendő bűn, a purgatorium tanának, egyaránt, a katolikus rendszerben.

Kiváló politikai jelentősége volt ama dogmának, mely hosszú harcok után a keresztény vallás alapítójának isteni jellegét mondta ki. E tanra a szellemi hatalom függetlenségének kivívása érdekében volt szükség, hogy így a papság egy láthatatlan és sérthetetlen tekintély alá legyen helyezve. Jól tudták a fejedelmek, mikor az Arius-féle tanok mellett foglaltak állást, hogy mit tesznek. De végre is az egyház génieje győzött.

Hogy a cultusról is megemlékezzünk pár szóval, lényeges alkatrészében, a misében, kevés az értelmi elem, annál több azonban a társadalmi czélszerűség. A misében a legszerencsésebb megoldást nyert a vallások nélkülözhetetlen eleme: az áldozat.

A katholicismus főhivatása a morális igazság megalkotása volt. Ebben pedig a vele kapcsolatosan kifejlődött hűbérrendszerrel osztozott. A katholicismus szabályozta az emberiség morális szervezetét, társadalmi jelentőséget szerezvén a moralnak; a hűbérrendszer pedig a moralitás jelentékeny csiráit valósitotta meg, melyek nélkül a katholicismus sem arathatott volna sikert. Ugy a katholicismus, mint a hűbérvilág szükségképeni következménye volt a megelőző történelmi állapotoknak. S nem is szabad egyiket a másik rovására magasztalni, így például a katholicismus azzal, hogy magában szülte volna újjá

az erkölcsi rendet. Ama fejlődésben, mely a harcziás elemet a politikában mind békésebb irányban valósította meg, a feudalizmusnak is nevezetes része van. Mellette a katholicizmusra az a föladat várt, hogy ezt az irányt támogassa és szabályozza s hogy ezt megtette, ez neki örök dicsősége marad, még akkor is, mikor a theologiai hit megszűnt létezni.

Tegyük föl, hogy a proselyta hajhászás, vagy valamely esztelen utánzás átplántálja a katholicizmust oly népek közé, melyek még nem mentek át a történelmi fejlődés megfelelő fokán: a katholicizmus magában nem éreztetné nálok erkölcsi befolyását. Beszélő példája ennek a mohamedánizmus, melynek moralja elvben ép oly tiszta, mint a kereszténységé, a honnan származott, hatása még sem ugyanaz, mert népe nem volt kellően előkészítve elfogadására.

Tévedésben vannak azok a protestáns és deista írók is, a kik a katholicizmus erkölcsi jelentőségét egyedül tanának tudják be s nem egyúttal külső szervezetének. Lám a görög katholicizmus, noha a tanban megegyezett, a kellő szervezet hián maradt az erkölcsi téren is terméketlen. Tényleg úgy áll a dolog, hogy a katholicizmus erkölcsi hatása a szervezettől is függött. Moralja, minden tisztasága mellett, hatástalan formává s babonás gyakorlattá sülyedt volna a kellően szervezett szellemi hatalom közbejötté nélkül.

A katholicizmus által végrehajtott, vagy legalább vázolt újjászületés abban állt, hogy a moralnak szerezte meg azt a felsőbbiséget, mely korábban a politikáé volt. Az a theologiai philosophia, mely e föladatot megoldotta, több ponton, egyúttal, gyengítette is hatását. A legesekélyebb jót túlvilági, örök jutalmakhoz kötötte. Az egyéni üdvösséggel való erős foglalkozás sok részben paralysálta isten végtelen szeretetének conceptióját.

A katholicizmus moralis hatása egyébként érezhető úgy az egyéni, mint a családi s a társadalmi élet átalakításában. Ennek megbírálásában Bossuet és de Maistre halhatatlan érdemű munkát teljesítettek.

A mi végül a monotheizmusnak az értelmi fejlődésre gyakorolt hatását illeti, többször volt arról szó, hogy a germán elemek beözönlése tett volna legtöbbet erre a célra. E fölfogásban tévedés rejlik. Kitészik ez abból, hogy az értelmi fejlődés akkor indult gyors útnak, mikor a katholicizmus rendszere elérte teljességét, a tizenegyedik században. Magának a papi tekintélynek szeméi előtt indult meg a fej-

lődés. Nem lehet különösen Olaszország fölényét félreismeri a közép-korban úgy a tudományos, mint a philosophiai és aesthetikai téren. Nyílt tanúbizonyság ez a catholicismus javára.

Hogy korábban mért volt lassú a fejlődés, annak az az oka, hogy az emberiségnek mindenekelőtt a catholicismus és a feudalismus bámulatatos rendszerét kellett létrehozni. Ez volt akkor a népek kérdése, mely a legtehetségesebb emberek figyelmét s munkáját magára vonta. A mint azonban a rendszer kész volt, a haladás az értelmi úton is, minden irányban megindult. Ennek bizonyoságául csak a következő futólagos megjegyzésekre szorítkozunk.

Philosophiai szempontból nézve, a catholicismusnak köszönhető az az egyetemes nevelési rendszer, mely a legalantabb néposztályoknak is hozzáférhető volt. A theologia philosophiájának népszerűsítése hosszú időn át javára vált a tömegnek, mely általa bizonyos fokú szellemi gyakorlatban részesült, mely szükségleteinek épen megfelelt. Ez elemi oktatás annyival hatásosabb volt, mert egyszerű, noha empiriai ismereteket terjesztett az ember moralis természetéről, sőt az emberiség történelmével összefüggésben általánosb széttekintést nyújtott az emberiség történelmének megbecslésére. Vegyük ehhez aztán az akkori emberiség kiválóbb elmélkedőinek hálás foglalkozását, a methaphisikai philosophiát, mely az egyház kebelén nőtt nagygyá, s megértjük az értelmi erők erős és gyors fejlődését.

Hasonlót mondhatunk a tisztán tudományos téren történt vállalkozásokról is. Igaz, hogy a monotheismus nem fér egészen össze a természettörvények változhatatlanságának érzelmével, mindamellett a monotheismus nevezetes haladást vitt végbe már csak a polytheismus legyőzésével. Egyébiránt a khémia, az anatomia, a matematika, az astronomia nyilván nevezetes lendületet vett uralma alatt.

Ez uralom aesthetikai eredményét, kivált a zenében s az építészetben nincs a ki kétségbe vonja. A költészet terén pedig, Dantéval, az elsőbb rangba emelkedett.

Sőt bátran szólni lehet a catholicismusnak az ipar ébresztésére gyakorolt hatásáról is. Első sorban a catholicismusnak tulajdonítható a rabszolgaság eltörlése s a községek felszabadítása. Rajta volt továbbá az emberiség, hogy a természeti erőket jobban fölhasználja, mint bármikor a régi világban. Több mechanikai találmány bizonyítja ezt s így nevezetesen a vízi- és a szélmalom föltalálása.

De végre is az értelmi haldás lett megbontója a katholikus

rendszernek, melynek hanyatlását fokról-fokra ki lehet mutatni, míg végre az egész rendszer azt a mozdulatlan alakot öltötte fel, melyben ma él. Sok ideig fenn akarta tartani magának az erkölesi tért, melyet a görög philosophia példájára a természetiek terétől elkülönített. Lassankint kiderült azonban, hogy nemcsak a kültermészet, hanem maga a társadalom s az erkölesi élet is változhatatlan törvények előtt áll, mely utóbbiak a legközönségesebb gyakorlati ész által is fölfoghatók. Így történt azután, hogy a tömeg is mindinkább elszokni kezdett az erkölesi szabályoknak theologiai magyarázatától.

Egyes európai népek hamarább, mások később mentek át ez átalakuláson. Az európai civilisatio határvonalain — mondja szóról-szóra Comte — a katolikus-feudal rendszer soká tartott, így például Lengyelországban és Magyarországon, melyek hosszú időn át ki voltak téve a barbár betöréseknek. Ez a sors jutott Spanyolországnak is, mely sokáig az arab beütések ellen küzdött.

A katholicismus tartósságát szemlélve feltűnik, hogy mily hosszú idő kellett rendszerének fölépítéséhez, hogy mily rövid ideig tartott társadalmi uralma, s mily gyors lón hanyatlása. A rendszer fölépítésére tiz század munkájára volt szükség; virágzása igazában csak két századon át tartott, VII. Gergelytől VIII. Bonifácig, ki alatt már hanyatlásnak indult. A következő öt században élete a haldokláshoz hasonlít. E történelmi probléma megoldása pedig az, hogy a tan a veszendő, nem pedig a szervezet, mely túl éli a theologia philosophiáját.
